

vitéz BARKÓCZI LÁSZLÓ

ÚJABB LELETEK A GÁZGYÁR TERÜLETÉRŐL

(Deutscher Auszug Seite 566)

A gázgyári új mészkemence építésénél bronz- és rómaikori sírok jöttek elő, melyek az aquincumi településtörténet és topographia szempontjából érdekes adatokkal szolgálnak.

A lelőhely egybeesik azzal a területtel, ahol Nagy Lajos a már korábban feltárt későrómai temetőt¹ említi.

Aquincum, illetőleg a Gázgyár területéről mindeddig az irodalomból nem ismerünk bronzkori leleteket s így nem volt bizonyos az, hogy ez a vidék a bronzkorban lakott terület lett volna. Tompa Ferenc ugyan említi egy kis második periódusú bögrét² a Gázgyár területéről, ez azonban, a bizonytalan lelőköörülményekre való tekintettel, semmi bővebb következtetésre nem adhatott alkalmat.

1942.³ évi új építkezések egy bronzkori temető néhány sírját⁴ hozták felszínre, melynek anyaga a bronzkor derekára mutat.

Az előkerült anyagból két második periódusú urna egészen és hét kicsi, egyfülű bögre pedig részben egészen, részben töredékesen maradt meg. Az urnák közül az egyik dupla kónikus, a váll és a hasi rész találkozásánál körülfutó körömbenyomásos dísz mutatkozik, továbbá ugyancsak ehhez a találkozáshoz csatlakozik két fülserű kiképzés, ami azonban inkább fogantyú céljaira szolgált. Pereme hiányzik, m = 18 cm, alap sz. = 5 cm. A másik urna széles vállakkal lefelé erősen keskenyedő edény és közvetlenül a váll alatt két fül helyezkedik el. Egyenesen felfelé haladó nyakából csak egy kis rész maradt meg. M = 35 cm, alap sz. =

11 cm. A már fennebb említett tejesköcsöghöz hasonló kis egyfülű bögréket gyakran megtaláljuk a bronzkor második periódusában, de használatuk a harmadik periódusba is átmegy. Ezekhez a szórványos leletekhez még néhány jelentéktelen töredék is tartozik. Ezek szerint tehát Aquincum környékén bronzkori telepet várhatunk, amelyre remélhetőleg az építkezések előrehaladásával rá fognak bukkanni.

A Nagy Lajos által említett későrómai temetőhöz csatlakozik az a római anyag, ami a bronzkori szórványleletekkel együtt jött elő. Első helyen kell említenünk azt a két bélyeges terra sigillatát, amelyeken a mesterjelzés meglehetősen jó datálást ad. Egyik nagyobb edény töredéke kihajló peremmel, a díszítésből csak a tojásfüzér két tagja maradt meg. A külső felén VICTORINUSFE benyomott bélyeg van. A VI betűk felső fele hiányzik. Ismeretes rheinzaberni mester,¹ aki Hadrianus és az Antoninusok korában dolgozott.

A másik Dr. 33. típusú, szép ép darab TICOTALIM bélyeggel szintén rheinzaberni mester. A római leletekhez tartozik még egy karcsú egyfülű korsó² s egy másik szürkeszínű, egyfülű kancsó,³ továbbá egy scrinium-pánt, egy kis üveg, balzamárium, két kisebb szürke edény, két fedő, egy töredékes mécses, a hátán valószínűleg Fortis-bélyeggel és még néhány edénytöredék.

Miután a későrómai temető területéről kerültek elő, így arra következtethetünk, hogy ennek a késői temetkezésnek megvan a korábbi előzménye, mely már a második század derekán kezdődött.

¹ Nagy Lajos: Arch. Ért. 1940. 253. stb. és Budapest története (előkészületben).

² Tompa Ferenc: Budapest története... (előkészületben).

³ Az anyag az Aquincumi Múzeumban van.

⁴ Leletösszefüggések megállapítása lehetetlen volt, mert a munkások építkezés közben széjjelszedték a sírokat.

¹ Juhász Györgyi: 155. o. Diss. Pann. Ser. I. No 3.

² Bónis Éva: A császárkori edényművéség termékei Pannoniában. I. XXVI. t. 3.

³ Bónis Éva: id. m. XXIX. t. 17.

NAGY LAJOS

A KÖZÉPKORI KELENFÖLD (TABÁN) RÓMAIKORI HAGYATÉKA

(Deutscher Auszug Seite 567)

Amíg az aquincumi ásatások olyan területen folytak, ahol gazdag római anyagot találtak, nem igen fektettek súlyt olyan szórványos leletekre, amelyek a castrum melletti táborváros (*canabae*) és a polgárvároson kívül kerültek elő és csak apróbb tárgyakból állottak, bár alkalmasak lettek volna némi települési folyamatok behatóbb vizsgálataira. Ennek egyik oka az volt, hogy miután megállapították a római tábor és a polgárváros kiterjedését, nem mentek tovább és nem is gondoltak arra, hogy a szórványos leletek is számottevők lehetnek egy városkép kulturális, gazdasági és hadi ismeretének teljesebbé tételére. A Gellért-hegy és Tabán környékéről előkerült leleteket mint szórványos darabokat kezelték s nem láttak bennük mást, mint a dunamenti tartomány fővárosából oda elhurcolt emlékeket. Köztudatba ment át, hogy a mai Várhegyen és környékén előkerült kőemlékek — korábban cserepeket nem is vettek figyelembe — nem kerültek másképen lelhelyükre, mint a középkori erődépítéshez szolgáló másodlagos építési anyag.¹

Mikor a Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet a lebontott Tabán helyén ásatásokat végzett az 1935—36. években,² a késő La-Tène kultúrthagyatékot tartalmazó vermek mellett egy olyan szemétdödröt is feltártak, amelynek anyaga élesen rávilágított

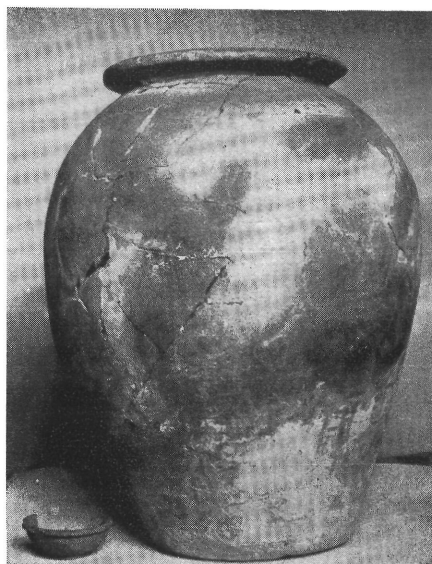
arra, hogy a római birodalom hadserege ezt a területet megszállva és birtokában tartva az északról délre vezető, helyesebben a megszállást tekintve, a délről északra vezető dunamenti út, *limes* mentén mindenütt rendelkezett állomáshelyekkel, postafogatot váltó épületekkel és ezek mellett a természetszerűleg kialakultak települések (*mansiones*). Ha nem is mindenütt kerültek elő időálló anyagból épített épületek maradványai, fel kell tennünk, hogy kisebb-nagyobb távolságra istállók, s ezek mellett postakocsisok (*veredarii*) épületei álltak szorosan a Duna mentén. Szemétdödranyagunk is következtetni enged arra, hogy az egy ilyen *statio* tartozéka lehetett. Épületnyomok nem kerültek elő, azt már vagy a középkor, vagy a törökök kiűzése után a Tabán építkezése rombolhatta le. Amikor a tabáni eraviszkusz-telep agyagműves gyárai kezdték megszüntetni működésüket a Kr. u. I. század vége felé és beolvadtak az egyetemes rómaiságba, ha nem kerültek volna elő a mi tabáni leleteink, nem lett volna tiszta képünk ezen évtizedekről, hogy és miképpen történt az átmenet — erőszakos úton, vagy pedig a türelmes birodalmi politika mindent magába fel szívó ereje folytán.

Egy ilyen *szemétdödr* anyaga nem ad maradandó művészeti alkotásokat; leleteink szerény dokumentumok, de város-történeti szempontból érdemesnek mutatkozik felsorolásuk. A helyi történet számára annyiban jelentősek, amennyiben bizonyító értékkel bírnak a település folytonosságára. Kulturális értékük csekély, mert ilyen helyre, egy szemétdödrbe, csak olyan darabok kerülhettek, amelyek az élők korában is eldobhatók voltak. Szemétdödrünket a tabáni ásatások térképén 77. számmal jeleztük. Nagy számban kerültek elő itt

¹ A legjellemzőbb példa erre *Attius Macro leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) co(n)s(ul) desig(natus)* oltárköve, melyet a Duna viziútján hoztak Aquincumba és a Dunában is találtak. Ez a Macro Pannonia superior helytartója volt Kr. u. 126 körül. Kis-Igmádon is találtak tőle egy oltárkövet (CIL III 11077). Az aquincumi kőve is Brigetióból került le a viziúton. — *Kuzsinszky*, Aquincum. Ausgrabungen. 1934. 215. l. De ugyanígy Aquincumból is szállítottak feliratos római köveket délfelé a Dunán középkori építkezésekhez. Pl. CIL III 10496—6452. számú aquincumi épületfelirat Bátmonostoron került elő. V. ö. Arch. Ért. 1874, 141.

² V. ö. *Nagy L.*, Tabán a régészeti ásatások világában. Tanulmányok Budapest multjából IV., 1936, 18. s. köv. 1.

változatos nagyságú és alakú gödrök, vermek már az őskortól kezdve, de legnagyobb számban a késő La-Tène korból, az eraviszkuszok idejéből. Ez a szokás megmaradt az Árpádkorban is, mikor a kelen-

1. kép.
A tabáni római gödör hombárja.

földi révnél a sokadalom, vásárosok korcsma-edényeiket vagy a szőlőbirtokosok borral telt edényeiket télen vermekbe rejtették el¹.

A feltárt római gödör anyagát a következőkben mutatjuk be:

1—2. Számptalan darabból kiegészített hombár (1. kép). Magassága 57 cm., szájátmérője 29 cm. Formája a közismert II. századi típust mutatja. Ez különösen a perem kiképzésénél tűnik fel. Anyaga a rendes szemcsés fekete-szürke színű anyag, amely az aquincumi ásatásoknál minden alkalommal előkerült, mint a konyhaedények

¹ Tabán középkorára v. ö. Révhegyi, Kelenföld (Tabán) helye és neve, Tanulmányok Budapest multjából IV, 1936. 34 sk. 11. — Pataki Vidor, A péterváradai ciszterciek a középkori Kelenföldön. Kül. lenyomat a ciszterciek évkönyvéből.

használható anyaga. Jelentőségét csak akkor tudnánk igazán értékelni, ha ezen, a tabáni telepnek késő La-Tène-kori hagyományaihoz ragaszkodó anyagából való darabunkat tüzetes megfigyelés alá vennénk. Itt csak utalnunk kell azokra a korábbi kísérletekre, amelyek ezen hombár-formával behatóan foglalkozva, nemcsak eredeti kiindulási helyüket, hanem a barbaricumba való elterjedésüket is tisztázni óhajtották.¹ A Duna-Tisza-közis a dáciai emlékanyag most készülő összefoglalásánál edényünket is számba kell venni². Hombárunk nagyságát jól érzékelteti képünkön a melléje helyezett kis csésze. Ez utóbbinak anyaga szürkeshínű. Formája, talpkiképzése késő La-Tène-stílusú. Átmérője 10·6 cm, magassága 3·7 cm.

3. Terra sigillata pohár töredéke. Megmaradt egy kis edényből több darab, amelyek részben össze is tartoztak. Formájuk a Dragendorff 11-et mutatja. A kis edény síma pereme alatt az edény testét három sorban egymás alatt pálcátagnélküli tojástagok töltik ki, utána rozetták sora, majd három sorban félholdalakú díszek sorakoznak. Nemcsak az anyag finomsága, hanem a díszítés is elárulja edényünk délgalliai eredetét és hogy Domitianus koránál későbbre nem datálható.³ (2. kép.)

4. Terra sigillata töredék a lezouxi gyár legkésőbbi működési idejéből (3. kép). Kettős körben egy szakállas Pán fejet kapunk, típusát hozza Déchelette Les vases ceramiques ornés de la Gaule Romaine c. művében 675. szám alatt, de ez átment a rheinzaberni mesterek formakészletébe is.⁴ Hogy darabunk valóban a lezouxi gyár harmadik korszakából származik, azt a maszkunktól jobbra látható növényindás díszítés nyoma mutatja, mint térkitöltő elem.

¹ V. ö. Richthofen Balko, Arch. Ért. 45, 1931, 257.

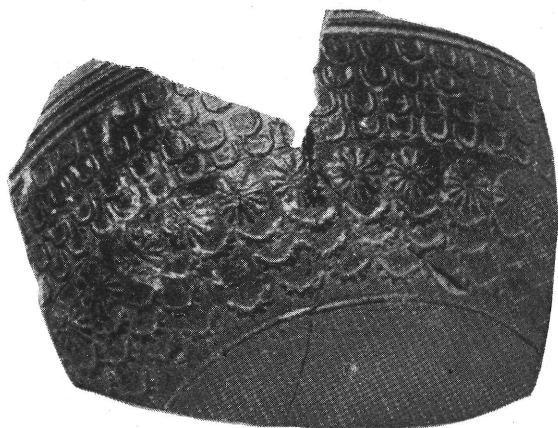
² Hasonló edényeknek a Duna-Tisza közén való fellépésére v. ö. Párducz, A szarmata-kor emlékei Magyarországon I, 1941, Arch. Hung. XXV. XI. tábla.

³ Knorr, Töpfer und Fabriken c. művében közeli analógiákat találunk. V. ö. Oswald, An Introduction. XXI. tábla. 10. szám.

⁴ Ludowici, M. 9, V. 19. Ezen közkedvelt díszítő elemről s gyártási helyükről v. ö. Oswald, Index of Figure-Types on Terra Sigillata III, 1937, 88—89. 1.

5. Kis terra sigillata csésze talpmaradványa. Eredeti formája Dragendorff 30. típusa. Fenekének belső részén mesterjelzés nyoma. TITV.... Az anyag finom-

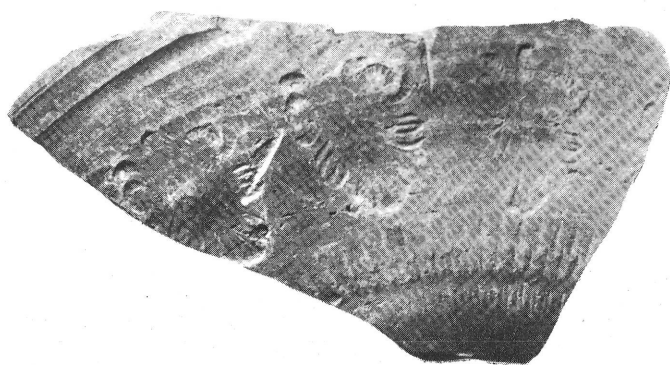
szürkére égetett és fényezett edény töredéke, melyet a belföldi kelta fazekas, Resatus műhelyében már az I. század végén nagy számban gyártottak. Az itt talált

2. kép. — Délgalliai díszedény töredéke a tabáni római gödörből.

3. kép. — Lezouxi terra sigillata töredéke.

4. kép. — Pannóniai benyomott díszű tál töredéke.

sága délgalliai eredetét mutatja. A névre v. ö. Oswald indexében a TITUS alatt szereplő mesterekkel.

6. A gödör egyéb anyaga vegyesen tartalmazott szürke anyagú és vörös színű pannóniai árut. Szerepel köztük a Drag. 37-es formájú, az úgynevezett félgömbalakú,

darab durvább kivitelű, egy sor benyomott levéldísz mutat, melyet alul fogas bélyegzővel nyomott vesszők sorai zárnak le. Ez a darab Resatus aquincumi műhelyéből származik, aki Kr. után 90 körül gyárának tevékenységi színhelyét Pogánytelekről Aquincumba helyezte át. Közelebb akart

lenni a tartományi központ fogyasztóközönségéhez, de áruít ezen korszakából messze megtaláljuk még Aquincumon kívül is. Azonos díszű táltöredékeket óbudai leletekből őriz az Aquincumi Múzeum (4. kép).¹

7. Táldöredék belső része (5. kép). A Drag. 29. formát utánzó elkorcsosult helyi típus

Összegezve: ezen zárt személgödörnek az időhöz kötött anyaga megadja azt az időpontot, amikor ezen a területen az állandó római település kimutatható és amikor a kelta fazekasok és utódaik mellett egy rövidéletű római állomás tartózkodott itt Kr. után 80-tól 150-ig.

5. kép. — Pannóniai tál töredéke belső fenékdíszítéssel.

6. kép.
Korsótöredék, tulajdonosának névmaradványával.

belső részén kettős körben növényi dísz, egy esetleg többágú levél maradványát szemléltethetjük. Az ilyen díszek részben a mesterjelzést pótolták.

8. Szürke anyagú és színezésű tál peremtöredéke. Az edény hasán benyomott díszítések szerepelhettek.

9. Vöröspanyagú és festésű korsó töredéke (6. kép). Töredékünkön bekarcolt névmaradványt vehetünk ki *RCATO*. Ez nem más, mint ezen egyszerű konyhaedény tulajdonosának, Mercator-nak bevésett névmaradványa.

A többi apróbb töredékek füstölőcsészék, síma hasú félgömbtál, tányér stb. szürke és verespanyagú maradványai.

¹ Nagy L., Arch. Ért. 42, 1928, 96—113. 1. u. az. Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktárutcaban. 1931, 52. sk. 1.

Ezzel kapcsolatban fel kell sorolnunk azokat a római leleteket is, amelyeket a tabáni ásások alkalmával az 1932—35. évek között találtunk. Ezek között szerepelnek érmek, domborműves fogadalmi tábla és más cserepek, mint szórványos darabok.

Érmek:

1. *Claudius* (Kr. u. 41—54.) középbronz, előoldalán a körirat a császár balra néző feje körül *TI. CLAVDIVS CAESAR AVG. P. M. TR. P. IMP. P. P.* Hátoldalán *Libertas* álló alakját kapjuk. Körirata: *LIBERTAS—AVGVSTA*. A pénz Kr. u. 41-ből származik. *Coh.*² 47. (7. kép 1. szám)

2. *Faustina junior* középbronz, előoldalán a császárné jobbra néző képe. Körirata: *FAVSTINAE—AVG P I AVG*

FIL. Hátlapon nőalak szárnyakkal, a kezében hosszú pálcát tart. Körirata: HILARITAS — SC. Coh.² 114. (7. kép 2. szám).

3. Kis bronz. Constantinus korából való hamisítvány. Ilyen hamisítványokkal foglalkozott Alföldi András a Numizmatikai Közönyben.¹ Ezekkel a kisbronzokkal elárasztották a Constantindinasztia alatt tartományunkat a Dráva-Száva-közi pénzhamisító bandák.

7. Fogadalmi mészköttábla több daraból álló, de összetartozó töredéke (8. kép). 1932-ben találták a Horgony-utca 58—64. számú házak lebontásánál. Két egymás-melletti ház falaiból kerültek elő darabjai, ahol építési anyagként használták fel azokat. Ismertette már Kuzsinszky Bálint az Aquincumi Múzeum németnyelvű Vezetőjében,² és művészeti, valamint mitológiai jelentőségét behatóan tárgyalta egy későbbi dolgozatában.³ A felirat elmondja, hogy Julius Julianus, minden valószínűséggel

¹ Alföldi, Numizmatikai közöny XXV, 1926, 37—48 ll.

² Kuzsinszky, Aquincum. Ausgrabungen und Funde. 1934, 103. l. 49. kép.

³ Kuzsinszky, Bud. Rég. 12, 1937. 102. sk. 1., 33. kép. Bővebben foglalkozott emléktünkkel még Paulovics Dionysosi menet II. Arch. Ért. 49, 1936. 31. sk. 1.

a legio II adiutrix *veteranusa* és volt *evocatusa* állíttatta.

Az ábrázolás tárgya Liber és Libera a szokott kísérettel (*thiasos*). Erre utal a felirat első sora is: (*L*)*ibero pat(ri)*

7. kép. — A Tabánban talált római érmek.

1. Claudius, 2. Faustina junior középbronzai.

et Libe(rae). Ha emléktünk eredetileg is, a római korban Tabánban állott, ez csak amellet bizonyítana, hogy a III. század elején ezt a területet egy kiszolgált katona bérelte mint rétet, esetleg mint kisbirtokos gabonatermeléssel, szőlőtermeléssel foglalkozott.

Ez hasonló egy másik köemlékből levonható következtetéssel, amely a Szépvölgy-

8. kép. — Fogadalmi domborműtábla a Horgony-utcából.

ben feltárt római *villa rustica*-val kapcsolatba hozható és miles pequariust említő köemlék adatából meríthetünk.¹ Nagy Tibor bővebben foglalkozik ezen köemlékkel és tartományunk, helyesebben a főváros tartományi gazdaságtörténeti jelentőségét is behatóan tárgyalja.²

A Pálvölgyi-völgy és a kapcsolatos Szépvölgy a római korban már földrajzi helyzeténél fogva is csak legeltetésre volt alkalmas, ezt bizonyíthatja a feliratos kő is. A Testvérhegyi-majornál Garády Sándor mintaszerű ásatása kimutatta, hogy ez a vidék rövid megszakításokkal állandóan lakott terület volt³ és a római szőlőkultúra nyomai sem hiányoztak.

A középkori Kelenföldön (Tabán) mint a péterváradai ciszterciak alá tartozó birtokon az oklevelek adatai, peres akták nyomán tudjuk, hogy állandóan és majdnem kizárólagosan szőlőtermesztéssel foglalkoztak és ez szakadatlanul kimutatható a törökök hódításáig.⁴ A régészeti leletek ezt igazolják is. Tabánban a lebontott városrészben egymás mellett nagy számban kerültek elő különböző alakú és nagyságú középkori vermek tele edények százaival (9. kép). Ezen edények javarésze korsó, kancsó, hombárok, serlegek stb., melyekben bort is őriztek.⁵ A lebontott Tabánban Attila-körüttől délre eső rész a beboltozott Ördögárokig volt a szőlőműveléssel foglalkozó népség, vincellér-jobbágyok lakótelepe. Ugyanítt Garády Sándor több középkori pincét, valamint alagutakat is talált más romokkal egyetemben, melyek sűrűn jelentkeztek a középkori híd gondosan faragott kváderekből épített maradványáig. Ezt a telepet az Ördögárok választotta el a Szent-Gellérthegy északi lankás

¹ CII, III. 10428; *Alföldi*, Arch. Ért. 1940. 20. sk. 1.

² *Nagy Tibor*, Az aquincumkörnyéki majorsági épületek. Felolvasás a Régészeti Társulat ülésén.

³ *Garády*, Arch. Ért. 49, 1936, 88. sk. II.

⁴ *Pataki Vidor*, A péterváradai ciszterciak a középkori Kelenföldön. Kül. leny.

⁵ Így jellemző a 71. számú verem edénykészlete. Több száz edény lehetett benne, javarészüket összeállítani és kiegészíteni is sikerült. V. ö. *Nagy L.*, Tabán a régészeti ásatások világában. Tanulmányok Budapest multjából IV. 1936, 26–27. l. XIV. tábla 1. sz.

oldalától, melyet mindenütt szőlők borítottak. — Ezt azért tartottuk érdemesnek elmondani, mert a Libert és Liberát (Bacchus, Ariadne) ábrázoló fogadalmi táblánk lelőhelye a Gellérthegy oldalában, a régi Horgony-utca volt a középkori híres bortermő hely. Bacchus és Ariadne, a bor istenei voltak, s a régi római megfelelőjük Liber és Libera. — Ez az emléktábla amellet bizonyítva, hogy a római korban is virágzó szőlőkultúra lehetett a Gellérthegy oldalában¹ és ezen területet, mint a dunamenti limes-hez tartozót, tehát kincstári birtokot egy evocatusnak, azaz visszahívott katonának adták bérbe, mikor leszerelt és veteranus lett a Kr. u. III. század elején. Ez a Julius Julianus, mint Kuzsinszky feltételezi, állított egy oltárt Aesculapiusnak s Hygeia-nak, melyet Óbudán, Miklós-utca 12. számú háznál találtak², amelynek környékén a legio II. adiutrix kórháza (*valetudinarium*) terült el.

A katonai kórháznak nagy bormennyiségre volt szüksége. Az óbudai gázgyár építésénél a gazometerek alapozásakor számtalan római kút került elő, amelyek egy nagy fazekastelep vízszükségletét látták el. A kutak kibélelésére az elhasznált hordókat is felhasználták, úgyhogy feneküket kiverték és egymás tetejére állították akárcsak mint ma a cementgyűrűket. A hordók többjén vasbélyegzővel beégetett feliratot találtak, amelyek jelezték a tartalom rendeltetését. Így szerepel:

Immune in vat(ionem) val(etudinarii) leg(ionis) II adi(utricis). A szállítmány vámentes, mert a háziezred, a legio II adiutrix kórháza számára könyvelik el.³ Hollendonner megvizsgálta a faanyagot, megállapította, hogy részben fenyőből készültek és egy részüket a mai Felvidék is szállíthatta.⁴ Ilyen fahordókban elsősorban csak

¹ Bacchus Ariadne (Liber-Libera) kultuszának pannóniai emlékeit behatóan méltatta *Kuzsinszky*, Bud. Rég. XII, 1937, 102–111. l.

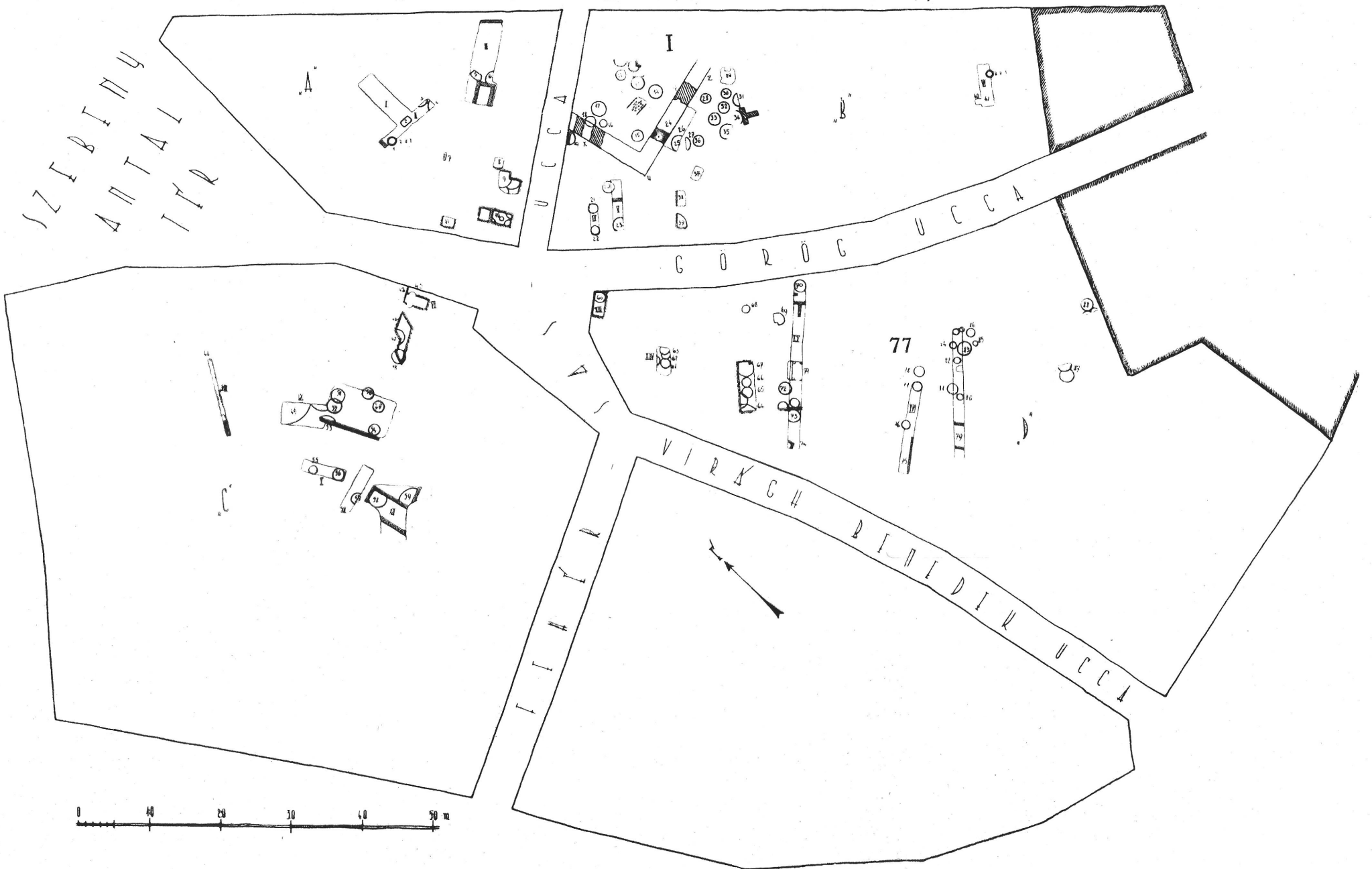
² *Kuzsinszky*, id. m. 73. l.

³ *Kuzsinszky*, Bud. Rég. XI, 1932, 78. sk. 1.; *Kuzsinszky*, Aquincum. Ausgrabungen... 1934. 150–151. l. 117–118. képek.

⁴ *Hollendonner*, Az aquincumi római hordók és kútreszek fája. Botanikai Közlemények 1916.

A T I T I L A K Ö R Ü T.

9. kép. — A tabáni ásatások helyrajza.

bort szállíthattak és főleg helybelit. Olajat Itáliából amphorákban importáltak, mint az Aquincumi Múzeum leletei is mutatják.

Hogy a tabáni bortermelő, Julius Julianus oltárköve a katonai kórházban is szerepelt, nagy a valószínűsége annak, hogy fogadalmát azért állította, mert a Kelenvölgyben termett borát a kórház vásárolta fel nagy tételekben.

Mécses fedőlapjának töredéke (10. kép). Egy lángú, Fortis-típusú mécsesből származik. Fedőlapját a kosszarvú Ammon isten feje díszítette. Egy hasonló formájú és díszű mécses már előkerült Aquincumból¹, de finomságra darabunk mögött marad. Importként került hozzánk az I. és II. század fordulóján. Szórványos lelet.

Pannóniai benyomott díszű tálak töredékei. Több fekete színű, külső részükön, csak karcolt vonalakkal díszített félgömbalakú tálból találtunk darabokat. Külön felemlítünk három töredéket, melyeken az edény hasán kívül benyomott díszeket találunk. Az egyik (11. kép), melynek anyaga szürkére égetett helyi agyag és fényes füstölt behúzása van, levélkoszorú alatt fogazott félkört, benne ötágú levelet, a félkörtől jobbra gömbben végződő pontokkal díszített pálcátágot kapunk. Előkerült 1936-ban a 24. számú gödörből. Ez a díszítés ismétlődik körben az edény testén. Sok példányból ismeretes Aquincum területéről.

Hasonló anyagú és formájú táltöredékén (12. kép) felül jobbra haladó levélfüzért, alatta félkörben tojásdísz, a félkör bal oldalán pedig gömbben végződő pálcátágot látunk. Ez a díszítés futott körben az edény testén.

Elüt az előző daraboktól egy kis töredék, melynek anyaga vörösre égetett és máza is vörös. Díszítéséből két ötágú benyomott

¹ Nagy L., Az aquincumi mumia-temetkezések 1935, 26. l. — *Iványi Dóra*, A pannóniai mécsesek, Diss. Pann. II, 2. VI. tábla 1, XLIII. 4.

Az egyiptomi istenek kultusza el volt terjedve Aquincumban, de darabunknak ehhez semmi köze. Az egyiptomi vonatkozású emlékekre v. ö. *Dobrovics* dolgozatát jelen kötetünkben. Az egyiptomi kultuszok nyomai Aquincumban. c. alatt.

levél maradt meg (13. kép). Ez a levéldíszítés Aquincum területéről ismeretes volt már. Az 54. számú gödörből származik. — Mind a három töredék a Resatus névvel jelzett bennszülött fazekasműhely terméke és így, a dolgozatunk elején leírt 77. számú szemétdögör megfelelő anyagával korban egyező. (Kr. u. 90—120 körül.)

Szórványos lelet volt egy kis terra sigillata tál töredéke (14. kép). Az a kevés nyom, ami a díszítéséből megmaradt, elárulja a középgalliai lezouxi származását a Kr. u. II. század elejéről.

10. kép.
*Mécses-töredék
Jupiter Ammon fejével.*

Mint az eddigiekből láhattuk, az eraviszkusz-telep folytatását képező római település szórványos nyomai kimutathatók Kr. u. a 80 és 160-as évek között. Julius Julianus feliratos fogadalmi domborműve a III. század elejéről származik s gazdaságra, szőlőbirtokra enged következtetni. Ekkor hosszabb időre megszakadnak az emlékek, bár ebből még nem következik, hogy a római élet Tabánban szünetelt volna.

Diocletianus alatt Kr. u. 294-ben épült a pesti római *castrum*¹, amely a barbár területen volt hivatva védeni a Duna-jobbparti területet. A pesti vár a Piaristalmen szemben feküdt Kelenfölddel (Tabán). Azon át kapta legkönnyebben az utánpótlást.

¹ Nagy L., Pest város eredete. Tanulmányok Budapest múltjából III, 1934, 7. köv. 1.

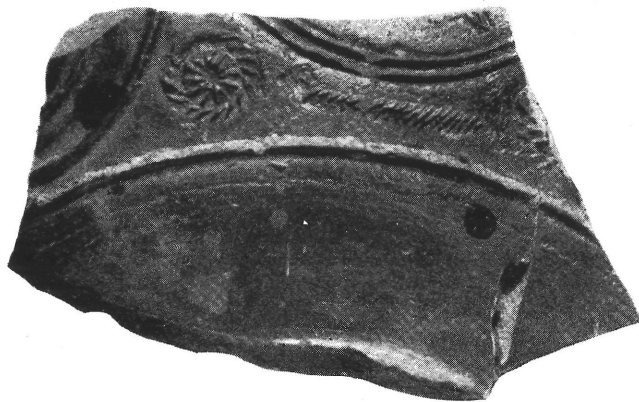
11. kép.
Pannoniai tál töredéke.

12. kép. – *Pannoniai tál töredéke.*

13. kép. – *Pannoniai vörösdíszű tál töredéke.*

14. kép. – *Délgalliai terra sigillata töredék.*

lást, a csapatok élelmezését stb. Az építési anyagot (kövek, másodsor felhasznált oltárok, sírkövek, téglák stb.) hajókszállították a Dunán lefelé Aquincumból. Területünk ekkor szorosan beletartozott már a limesmenti erődövezetbe. Ásatásunk alkal-

ben a Műemlékek Országos Bizottsága részéről kiküldött szakértő, Szőnyi Ottó, jelentéktelen középkori falmaradványnak minősítette, amelynek fenntartását fölöslegesnek tartotta. Mikor a házak lebontása után ezen a területen ásatásokat végez-

15. kép. — A római őrtorony délkeleti beomlott sarka.

mával nem találtunk nyomot, hogy Diocletianus alatt Tabánban is állott volna egy *castellum* vagy *burgus*.

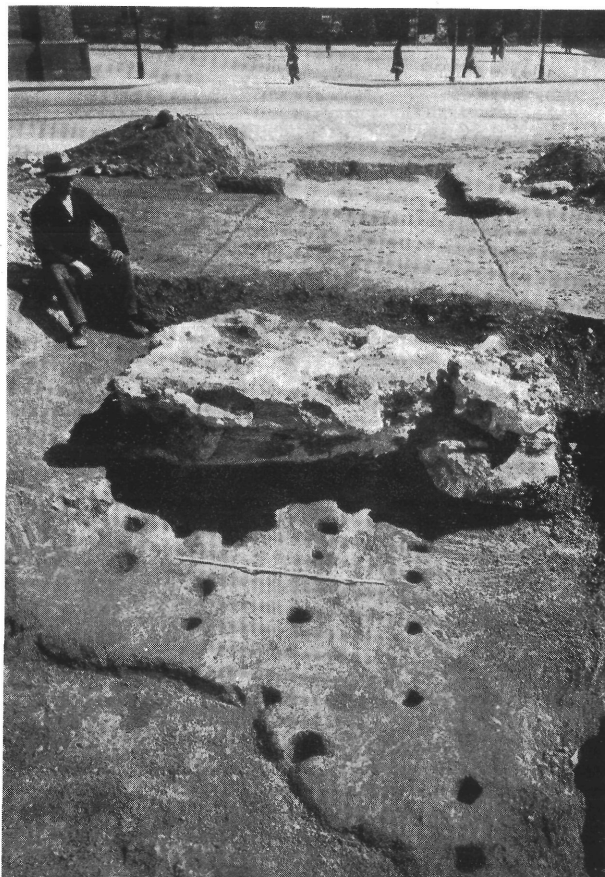
A IV. század végéről azonban megtaláltuk a római limes egyik kis őrtornyának nyomát a tabáni plébániatemplomtól délkeletre az Attila-körút menti házak lebontásakor. (9. képen I. jelezve).¹ 1934-

¹ V. ö. Nagy Lajos, Tanulmányok Budapest múltjából IV, 1936, 24. köv. 1.

hettünk 1935-ben és 1936-ban, tűnt ki, hogy az elpusztított középkori fal egy római őrtoronyhoz tartozott, s oly erős és magas volt, hogy csak a legnagyobb nehézséggel tudták a munkások szétverni. Reánk már csak egy csekély falmaradvány maradt. Az őrtorony sajátos alapozása azonban nem tűnt el, mert ilyen mélyre már nem haladtak le a tabáni park rendezési munkálatainál, a talaj elegyenlítésekor.

Az őrtorony eredeti nagyságát 1935-ben már nem állapíthattuk meg. Olyan méretű lehetett, mint Budapest közelében a csillaghegyi vagy a budakalászi őrtorony. Négy-szög alakú volt s egy-egy oldala 20—25 m

a déli oldalon tudtunk megmenteni egy kis darabot (16—17. kép). Itt kell felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy e kis falmaradvány az őrtorony alapozásának legalsó kis részlete. Mutatja,

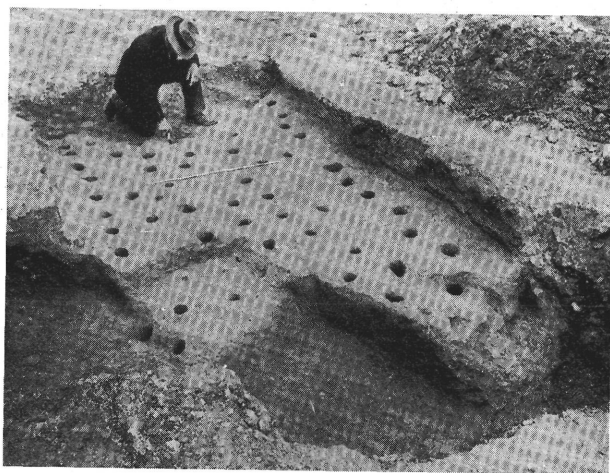
16. kép. — A római őrtorony ásás közben, előtte a karózás nyoma.

közt váltakozhatott. Kiugró vagy oldalt futó fallal összekötött kis bástyái nem voltak. Az őrtornyot árok vette körül. Ez a *vallum* a kutatóárkunk keresztmetszetében élesen rajzolódott ki és a burgus délnyugati sarokfalának hatalmas darabját benne leomolv: találtuk (15. kép). Az oldalfalak közül csal:

hogy a Tabán parkírozásánál milyen nagy földtömeget kellett elhordani, hogy a dombos és hepehupás területből egy parkírozásra alkalmas új, egyenletesebb síkot kapjanak. A római őrtornyok alapozása a római szint alatt egytől két méterig szokott lehatolni.

17. kép. – *A római őrtorony ásatás közben, alatta két új pince lejárója.*

18. kép. – *A tabáni római őrtorony alapozásának cölöplyukai.*

Szerencsésebbek voltunk azonban az alapfalak karózásának a megtalálásával. A római erődépítésnél, különösen az agyagos talajnál, árvizes területen, folyópartokon az alapfal helyének kiásása után először vastag,

a nógrádverőcei várnál konstatálta,¹ Lorger a Losic melletti legiós római tábornál figyelte meg.² A különbség mindössze az, hogy egyes helyeken ilyen karókat keresztbe fektetnek egymásra, két sorban (Csillaghegy)

19. kép. — A római őrtorony cölöpnymoi.

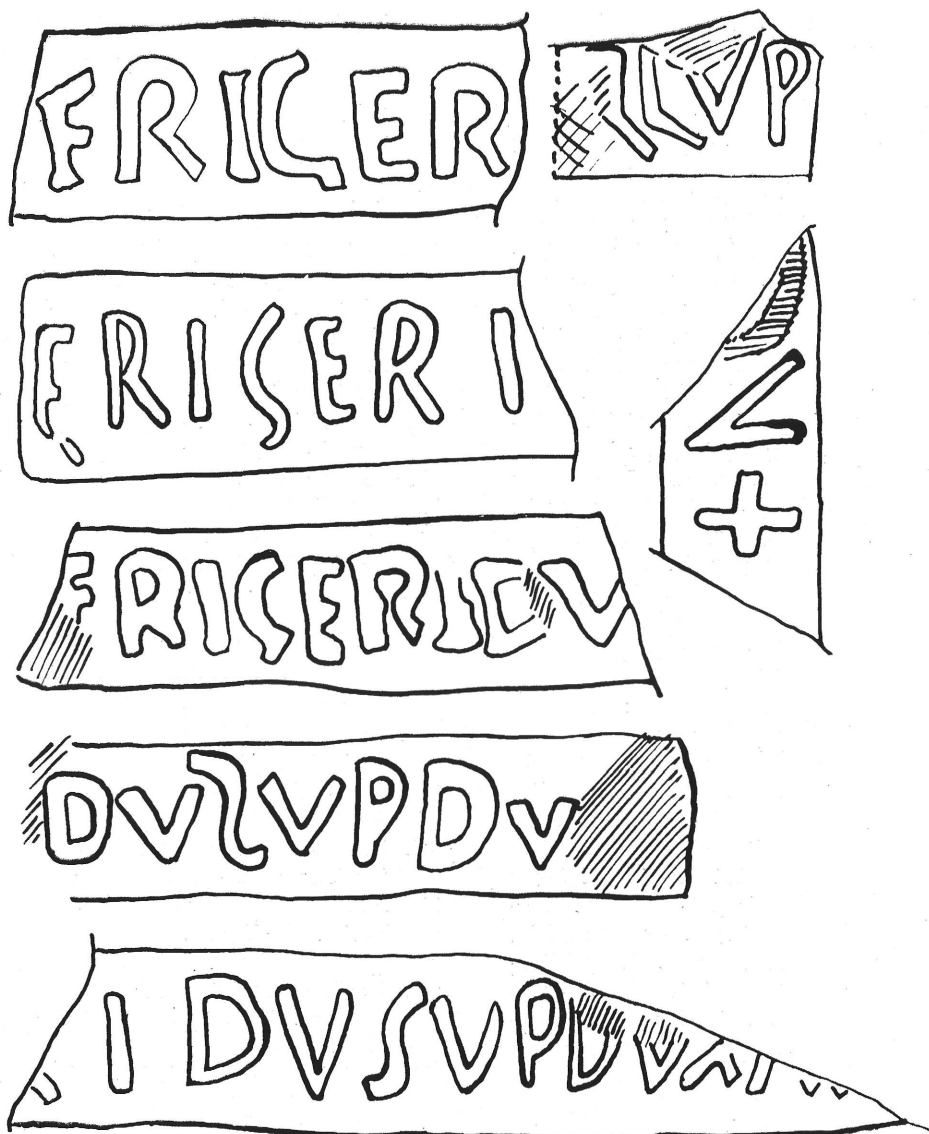
hegyesre faragott karókat vertek le szorosan egymás mellé (18—19. képek). Ezeket Tabánban is 30—40 cm mélyre verték le és kb. ilyen magasságban álltak ki az alapárokban. Csak mikor ezzel a művelettel elkészültek, kezdődött az erőd alapfalazása. Forró mészbe ágyazott mészköveket, téglatörmelékét öntötték rétegenként az alapárokba. Ezt a technikát megtaláltam a csillaghegyi burgusnál, Paulovics István

A karózás nyomait nagyobb területen a nyugati és déli falnál találtuk meg. Magából az alpból csak a déli oldalon maradt meg egy kevés. 1934-ben azonban nemcsak

¹ Paulovics, A nógrádverőcei római erőd feltárása. Arch. Ért. 47, 1937, 158. sk. 1.

² A legio II Italica ezen tábora a Kr. u. II. század végén épült. V. ö. Öst. Jahreshefte 19—20, Sp. 107—134; Lorger, Začasno poročilo a raziskavanju rimskega tabora pri Losici v Savinjski dolini 1918. Casopis, XXIX, 1934, 150—153., Priloga II, Podobi st. 4.

20. kép. — Bélyeges téglák *Frigeridus dux* nevével.

az alapozás volt még érintetlen, de az eltüntetett Sas-utcai oldalon és Attila-körút felől a keleti fal még egészen magasan állott s a XIX. század eleji előljáróság is erre épült.

Hogy épületmaradványunk korát és rendeltetését meg tudtuk határozni, azt az építészeti technika vizsgálatának és a leleteknek köszönhetjük. A límes mentén végzett ásatásaim Óbudától Szentendrémig hét

örtornyot hoztak napvilágra, melyek különböző korokból származtak. A falazás nálunk is tapasztalható technikája megegyezett a IV. század végén épült örtornyokéval. Vastag falak, forró meszes habarcs használata, öntött alapozás, karózás is emellett szólnának, ha döntő értékű leleteket nem találtunk volna. Ezek pedig az örtornyó ásatása alkalmával előkerült bélyeges téglák töredékei voltak.

1935-ben a falak mellett elég nagy-számban előjött bélyeges téglákon *Frigeridus dux* névével találkozunk (20. kép). A csonka bélyegek kiegészítése nem ütközik nehézségbe¹: *FRIGERIDVS V(ir) P(er)fectissimus) DVX AP(paratu) L(uci) LVPI*.

Frigeridus élete Ammianus Marcellinus történetíró művéből tisztán áll előttünk. Tudjuk, hogy ő volt az, aki Marcellinust leváltja 374-ben s a pannóniai csapatokat 377-ben elvezette Moesiába s 378. augusztus 9-én Adrianopolisnál el is vérezték a császárral együtt.²

1936-ban új típusú bélyeges téglákat találtunk (21. kép). Kiegészítésük: *TERENTIVS DVX*. Így egy ugyanazon korú másik helytartóval is megismerkedtünk, Terentius-szal³. Ez utóbbinak az életéről nem tudunk annyit, mint Frigeriduséről.

A birodalom utolsó nagy katonacsászára, a pannóniai származású I. Valentinianus (364—375) a Rajna és a Duna vonalát új erődökkel erősítette meg. Ammianus leírja, hogy mint égett benne a vágy, hogy biztosíthassa birodalmát és minél erősebb erőd-láncolatot építsen ki. 374-ben Aquincumban találjuk. Innen indul Brigetio (Ószőny) hogy a lázadó barbárokat megfékezze. Ott is hal meg 375-ben, mikor a vérmes császárt a barbár követség szemtelen magatartása

¹ Szilágyi, *Inscriptiones tegularum Pannonicarum*. 110. l., XXVIII. tábla.

² Frigeridus életére v. ö. *Fiebiger u. Schmidt*, *Inscriptensammlungen zur Geschichte der Ostgermanen*. Denkschrift der Kais. Akad. der Wiss. Band 60, Abt. 3., S. 145; *Alföldi*, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien I*, 1924, S. 82—83. V. ö. még Alföldi és Nagy L. fejtegetéseit a nyomás alatt lévő *Budapest története I*. kötetében. A késő római korra tanulságos és fontos Szilágyi hadtörténeti fejezete ugyanott.

³ Ez a téglatípus Szilágyinál nem szerepel. V. ö. egyébként XXVII. tábla 43—46. számokat.

annyira felbőszíti, hogy gutaütést kap és nincs egy megfelelő katonaoorvos, aki eret tudna rajta vágni.¹

A császár erődépítési elgondolását katonai vezérei hajtják végre az alájuk tartozó alantasabb tiszteknek kiadott parancsok útján. Ezért olvashatjuk a helytartók neve mellett az alantasabb tisztüket is a téglákon. A pannóniai keleti limes utolsó megerősítése Frigeridus dux érdeme. A nevével jelzett téglák megadják a tabáni örtornyó építésének korát is a Kr. u. 374—375. éveket.

Más későkori római emléket eddig nem ismerünk Kelenföldről (Tabánból). A védőrendszer felbomlásával ezen támadásnak kitett helyen a rómaiság, a csekély számú őrség nem is tarthatta magát. Visszavonult az aquincumi castrumba, vagy menekült a tartomány belsejébe és Itáliába.

Jelen alkalommal csak Tabán római-kori emlékeiről számoltunk be. A Gellért-hegyi és a délebbi római emlékeket folyóiratunk későbbi számában ismertetjük.

Nem hagyhatjuk azonban felemlítés nélkül, hogy a tabáni örtornyunktól északra a Duna jobbpartján a legközelebbi örtornyó nyoma a Lánchíd-utca 22—24. számú ház építésekor került elő 1935-ben. Kisméretű örtornyó volt ez is, a talált téglák közül csak az egyik volt bélyeg: *VINCEN TIA*.² Ez a bélyegtípus is I. Valentinianus erődépítések idejéből való (22. kép). Azonos típus már ismeretes volt³ több duna menti erődből és örtornyóból. Ugyanitt az alapozáskor több száz kisebb-nagyobb kőgolyót is találtak, melyeket a catapultákból lőttek ki és itt lőszerraktárat alkottak.

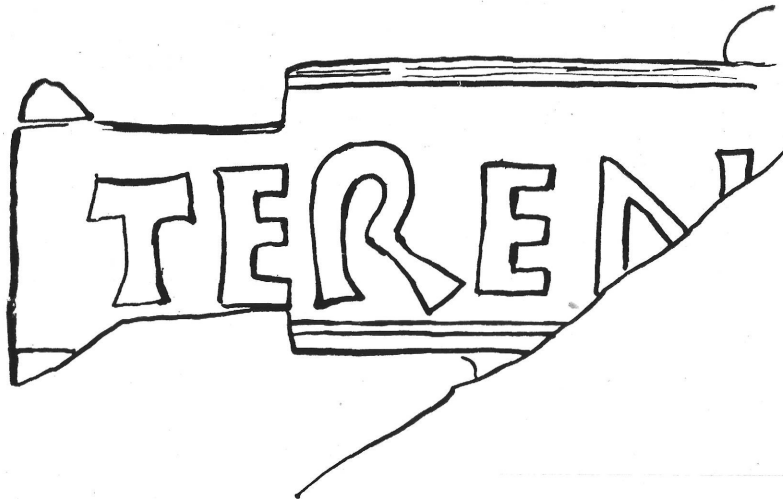
Tabán népvándorláskori emlékekben nagyon szegény. Az átvonuló népeknek itt nem volt kedvező települési lehetősége.

Az avarkort egy sírlelet csonka maradványa képviseli (23. kép). 1935-ben akadtak rá, de csak a csontváz felét sikerült

¹ V. ö. Nagy L., *Az aquincumi késő-római védőrendszer*. Budapest története I. kötetében. Ugyanott olvasható Valentinianus halála is a Közégség c. fejezetben.

² Méretei: hossza 38, szélessége 27, vastagsága 7—8 cm.

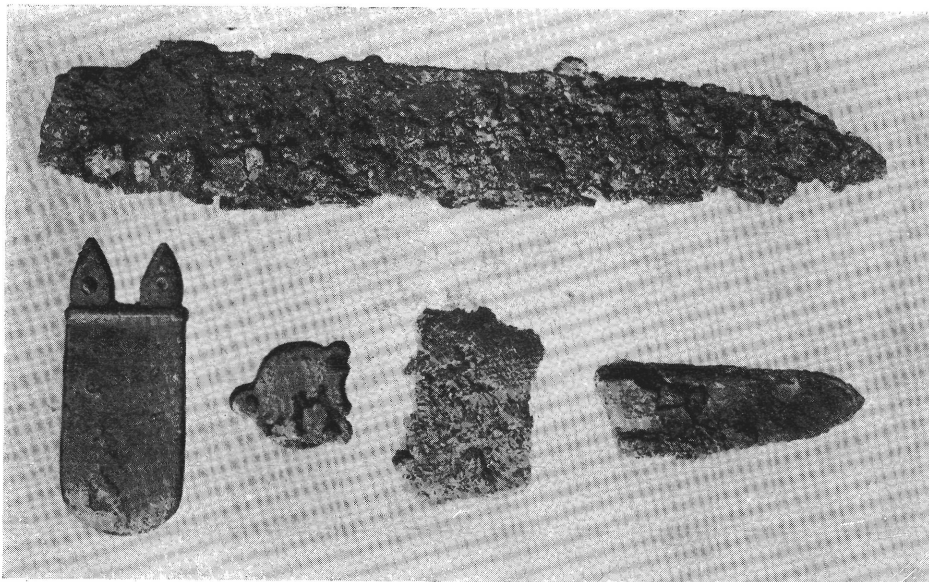
³ V. ö. Szilágyi, *id. m.* XXVI. tábla, 24. szám.

21. kép. — Téglabélyeg Terentius dux nevének töredékével.

22. kép. — A Lánchíd-utcai őrtorony téglabélyege.

23. kép. — Avar sírlelet maradványa Tabánból.

megmenteni egy-két övcsattal együtt, mert a másik felét a múlt században, mikor ott szennyvízlevezető csatornát építettek, elpusztították. A lelet stílusa rokon a blatnicai leletével és a VIII. századba tehető. Szláv hagyatékot nem találtunk, de nem is vártunk. A magyar honfoglalás után állandó település színhelye lesz Kelenföld. Réve fellendül, hatalmas szőlőkultúra szín-

helye, s mint *minor Pest* szerepet játszik fővárosunk történetében. Ezt pedig annak köszönhető, hogy a Diocletianus által alapított római vár épségben került a honfoglalók kezébe s megvetethették a balparti Pest alapját (*Castrum quod dicitur Pest*)!¹

¹ *Anonymus*, 57. fej. Nagy L., Tanulmányok III, 1934, 15–18. l.